

מה בין כלי לחפץ!?

הכלי החד פעמי בהלכה ובמחשבת היהדות כיום

יהושע צביאל ליוביץ

ברשימה זו נתבונן במאפיינים ההלכתיים והאנושיים-חזויתיים של כלים חד פעמיים. העיון סובב את העיסוק הפסיקתי במעמד הכלי החד פעמי, ובמרחב האנושי שזה מתווה עבור האדם כיום. מושגים אלה יכולים לשמש את הצורך בהתקדמות לקראת יחסי הרמוניה בין האדם והטבע. ליהדות יש פוטנציאל בלתי ממומש של יחס עמוק עם הטבע¹, ששומה עלינו להביאו למימוש באופן מושכל², ולתת את חותם טביעת רגלה האקולוגית של היהדות.

המאמר מחולק לשלשה חלקים:

א. המשמעויות הסביבתיות של הכלים החד-פעמיים.

ב. עיון הלכתי במעמדו של הכלי החד-פעמי

ג. ההשלכות האנושיות של תרבות ה"חד-פעמי" - פסיכולוגית, דתית ורוחנית.

מבוא: חד-פעמי כבעיה 'חדשה'

הפסולת היא תוצר בלתי נמנע של החברה האנושית המודרנית, כחברת שפע. הגידול באוכלוסייה והעלייה ברמת החיים ותרבות הצריכה (consumerism) תובעים מחיר סביבתי כבד: הן במשאבי הטבע כחומרי גלם וכאמצעי יצור, והן בהצטברות פסולת בתהליכי היצור ושל מוצרי הצריכה עצמם שאינם 'מאריכי - ימים' בתרבות המערבית ועל כך בהמשך. במדינת ישראל כמות הפסולת גדלה בשיעור של כ 3%-5% כל שנה. כל תושב מייצר בכל יום, בממוצע, כ 1.7 ק"ג אשפה. בסך הכול מצטברת פסולת בכמות של כ 6- מיליון טון בשנה.³

לעומת-זאת היחס ההלכתי לחפצים שעברו שימוש, ואף לכאלה שנשחקו או נשברו לגמרי, הינו הפוך בתכלית:

"... שברי עריבה לכסות בהן את פי החבית שברי זכוכית לכסות בהן את פי הפך רבי יהודה

אומר ובלבד שיהיו עושין מעין מלאכתן שברי עריבה לצוק לתוכן מקפה ושל זכוכית לצוק

לתוכן שמן"

משנה שבת פרק יז משנה ה

¹ יחס מהסוג שביקש א.ד. גורדון, או ר' נחמן מברסלב.

² יש להדגיש: אין מטרת רשימה זו לייצר "יהדות אקולוגית", (דוגמת קריאתו של שמואל חן במאמרו "מדוע נעדרת אתיקה סביבתית מההגות הציונית הדתית? או: האם התחברה הציונות הדתית לארץ ישראל?", בתוך אקדמות 19 בית מורשה תמוז תשס"ז, עמ' 11-20). אלא לעיין ביסודות הלכתיים שיש בהם פוטנציאל להתמודדות עומק עם המציאות, במסורת האורתודוקסית (מבלי לקרוא לערעורה או התמרתה)

³ מתוך נתוני "המשרד להגנת הסביבה" לשנת 2007.

"הביא שברי כלי חרש ודיבקן זה לזה ועשאן תנור ... אף על פי שאין בכל אחד ואחד כשיעור.."

תוספתא כלים פרק ג הלכה א

"המניח את הכד ברשות הרבים ובא אחר ונתקל בה ושברה ... או שלקה בחרסיה חייב רבי יהודה אומר במתכוין חייב באינו מתכוין פטור"

מסכת בבא קמא פרק ג, משנה א

"וענין דברי ר' יהודה, שהוא אומר אם נתכוון - ליקח את החרסים"

פירוש המשניות לרמב"ם

בעבר, החברה האנושית היתה כ"כ עניה וחסרת אמצעים, ששימושים חד-פעמיים בכלים כלל לא היו רלוונטיים בנושא לעיון הלכתי. בימינו, אנו נדרשים אל הסוגיה הזו כצורך הולך וגובר. כפי שנראה להלן, החשיבות של הנושא תופסת כמה רבדים; ברובד הטכני, ישנה התמודדות עם כמויות כמעט בלתי נשלטות של פסולת רעילה; ברובד המהותי, הכלי החד-פעמי מייצג במובנים רבים את תרבות הצריכה והמודעות הסביבתית של החברה כיום. היכרות עם היחס ההלכתי אל הכלי החד-פעמי (בהופעות השונות שלו בשאלות-ותשובות הלכתיות בנות דורנו) תתרום רבות להתמודדות מושכלת עם התופעה.

א. רקע כללי: בעיות ונזקים סביבתיים משימוש ב'חד-פעמי'

ראשית יש לציין כי עצם המונח 'חד-פעמי' הוא ההיפך הגמור של Sustainability = קיימות⁴. בסיבת המשתמש הפרטי, כמעט שאין דבר יותר אנטי-סביבתי מאשר שימוש חד-פעמי. קשה מאוד, עד כדי בלתי-אפשרי ממש, להעריך כמה כלים חד פעמיים נצרכים ברחבי העולם מדי שנה. מספיקה הצצה בנתון הבא כדי להבין את מימדי הצריכה של אחד המוצרים הפופולאריים בסדרה: בארצות הברית לבדה נצרכות מדי שנה למעלה מ-14 מיליארד כוסות חד-פעמיות לקפה. בישראל, תחום הכלים החד פעמיים מגלגל מחזור מכירות של 84 מיליון שקלים בשנה, כשלפני פסח⁵ נרשמת עלייה של 40%-50% במחזורי המכירות של חברות לייבוא והפצת כלים חד פעמיים, לדבריהם של מנהלי המותגים "נטו" ו"אוונו": "האירוח בכלים חד פעמיים הוא נוה וקל - משתמשים וזורקים לאחר השימוש, מחירים נוחים ואטרקטיביים, וכן מוצעים היום בשוק עיצובים מרהיבים הנראים ככלים לכל דבר".

⁴ קיימות משמעה ראייה רחבה וכוללת ככל שניתן מתוך התחשבות והבנת הצרכים של החברה האנושית כיום ובדורות הבאים, והדברים חורגים ממסגרת מאמר זה.
⁵ טרם נערך מחקר שוק המקיף את המגזר הדתי בלבד, אך ודאי שריבוי השבתות, החגים והשמחות מחד והריבוי הטבעי (גודל המשפחות) מאידך הופכות פלח שוק זה לגדול ומשמעותי אף יותר מחלקו היחסי באוכלוסיה.

הפלסטיק מהווה כ- 14% מסך-כל משקל הפסולת הביתית בישראל וכ- 46% מנפחה. כמות מוצרי הפלסטיק הנצרכים בישראל מגיע לכ- 450,000 טון בשנה⁶ (לא כולל אריזות המגיעות עם מוצרים מיובאים).

מוצרים חד פעמיים מיוצרים מפלסטיק וקלקר העשויים מכימיקלים ותוספות נפט. לשימוש בכלים חד פעמיים השלכות סביבתיות שליליות רבות: מתהליך הקידוח ועד לשימוש בתוצר הסופי הוא פולט חומרים מסוכנים.

אמנם את הפלסטיק ניתן לאסוף ולהעביר למיחזור, אך גם מיחזור דורש שינוע של הפסולת למפעלים וכמובן תהליכי הייצור צורכים משאבי-טבע כגון: דלקים, מים וכדומה.⁷

חלקי הפלסטיק והאלומיניום ישארו בעולם הרבה אחרינו. בעבר נהגו הרשויות המקומיות לפנות את הפסולת המיוצרת בתחומן למזבלה המקומית, וכתוצאה מכך צמחו הרי פסולת ברחבי הארץ. הרי האשפה גרמו למפגעים סביבתיים קשים: פסולת המצטברת על פני השטח או נקברת בקרקע נתונה בתהליכי פירוק. במגע עם מי גשמים חלק מהפסולת נשטף, תשטיפי הפסולת מגיעים לקרקע ולמי התהום ומזהמים את מאגרי המים המועטים של מדינת ישראל. התפשטות מחלות, התרבות מזיקים ובעלי-חיים המפרים את האיזון האקולוגי ומביאים לדחיקתם ולעיתים אף להכחדתם של מינים אחרים.

למפגעי ריח ומפגעי זיהום אוויר עקב השרפות החוזרות ונשנות שפרצו באתרים אלו, וכן בתהליכי פירוק הפסולת משתחררים גזים רעילים וגזי חממה המזהמים את האוויר.

פגיעה אסתטית ואובדן קרקעות: הפסולת נטמנת באדמה וגוזלת שטחים פתוחים, שהינם משאב יקר ערך במדינה קטנה כישאל⁸.

מפגעים בטיחותיים בנתיבי תעופה: ציפורים הניזונות מהפסולת מסכנות במעופן את כלי הטיס⁹. מלבד זאת פסולת פלסטית הורגת בכל שנה כמיליון ציפורי מים, 100,000 יונקים ימיים ואינספור דגים. פלסטיק נותר במערכת האקולוגית מאות שנים והורג שוב ושוב.

בעיה נוספת, משמעותית לא פחות, היא החומרים מהם עשויים הכלים החד-פעמיים. מרביתם מיוצרים מנייר מצופה בחומר פלסטי, שהליך ייצורו מזהם, מצריך כריתת עצים¹⁰ ומבזבז אנרגיה עצים קולטים את דו תחמוצת הפחמן, גז המתאן ומטהרים את האוויר מגזי חממה. אויבי הסביבה האמיתיים הם הכלים העשויים מפוליסטירן מוקצף (קלקר), שהוא תוצר לוואי של נפט שאינו מתכלה אלא בחלוף מאות רבות של שנים, ובינתיים ממלא את אתרי ההטמנה וגורם זיהום לקרקע ומי התהום.

⁶ בעקבות תרבות הצריכה המערבית כ-20% מאוכלוסית העולם משתמשת בכ-85% מהמשאבים, ואם כל העולם יהיה ברמת חיים "אמריקאית" ידרשו 5 כדורי-ארץ רק "מ" לקיים את האוכלוסיה הקיימת. וע"ע הערה 6.

⁷ בשנת 2002 הועברו למיחזור כ 30,000 טון בלבד.

⁸ עוד על 'טביעת רגל אקולוגית' ב"המחיר שמשלמת החברה הצרכית- טביעת הרגל האקולוגית שלנו", ד"ר ליאה אטינגר, הכדור בינינו 2 עמ' 4-8, 2001.

⁹ מה שהביא בסופו-של-דבר לסגירת אתר חיריה, עקב הסכנה למטוסים בנמל- התעופה בן-גוריון.

¹⁰ לדוג' במחזור של 100 ק"ג נייר אנו מצילים את חייהם של לפחות 7 עצים, שכל אחד מהם יספוג במהלך חייו עד טון של פחמן דו-חמצני.

יצור מתמיד של כלים: תהליך היצור מתחיל בנפט, חומר הגלם, שהולך ואוזל, ממשיך בצריכת אנרגיה הכרוכה בפליטה של גזי חממה וגזים רעילים, ומסתיים בתוצרי לוואי של התהליך, ולפי החוק השני של התרמודינמיקה, לכל תהליך ייצור חיבת להיות פסולת.

שימוש בחלקי פלסטיק¹¹ ואלומיניום לאכילה: אנו מגלים עוד ועוד חומרים המשמשים בתעשיית הפלסטיק והאלומיניום שהם בעלי השפעות בריאותיות שליליות. בעיקר בשימוש 'כרוני', ז"א לאורך זמן רב. בתעשיית הפלסטיק, למשל, ישנו ה-ביספינול-A (Bisphenol A), המבלבל את המערכת האנדוקרינית¹², וכלי אלומיניום פולטים חלקיקי אלומיניום שנמצאו קשורים בסרטן¹³.

כלים חד-פעמיים "אקולוגיים": בכל דבר בו אנחנו משתמשים הושקעו אנרגיה, חומרי-גלם, מים ושלה משאבים שנקראים בעולם התעשייה: "תשומות ייצור". תשומות הייצור האלה הן משאבים מתכלים של כדור-הארץ. לכן אפילו המוצרים החד פעמיים ה"אקולוגיים-מתכלים" גוררים מחירים סביבתיים לא מבוטלים.

בייצור של "מוצר אקולוגי" חומרי הגלם הם בדרך-כלל מהסוג המתחדש. למשל – את הכוסות החד פעמיות מייצרים מתירס, ותירס אפשר לגדל שוב. אבל את הנפט שהשקיעו בהעברה של התירס למפעל ושל המוצר המוגמר אלינו, המים שמשותפים בתהליך הייצור, אפילו התשומות שהושקעו בבניית המכונות והמפעל – כל אלה אינם ניתנים לשימוש חוזר, וכמובן שינוע והפצה של הכלים בכל העולם. גם במוצר הזה – הכלים החד-פעמיים, אי אפשר להשתמש שוב. כלומר: גם במוצר שנועד לשימוש בודד, הושקעו משאבי טבע שלא יחזרו.

בבדיקה מדוקדקת, גם "אנרגיה ירוקה" תובעת מחירים עצומים, אקולוגית: האדמה שמגדלים עליה את הסוכר והתירס הללו- האם מיטיבים איתה בעיבוד, או שמדובר בשדות רחבי-ידיים של מונוקולטורה (גידול יחיד) וניצול עבודה זולה? אולי עדיף היה שהאדמה הזו תשמש לגידול מזון לטובת האנושות¹⁴? יש לתת את הדעת גם למה שקורה לאחר השימוש. אחרי השימוש החד-פעמי בכלים האקולוגיים, הם נזרקים לפח. שם הם אמורים להתכלות ולסייע למכלול האקולוגי. אבל הם מתכלים רק בהינתן התנאים המתאימים: בקומפוסט או בהטמנה באדמה. אם הם יהיו עטופים בפלסטיקים וניילונים רגילים, הם לא יתכלו, בנוסף לא ברור מה יקרה להם אם תנאי הטמפרטורה והלחות לא יתאימו.

¹¹ לדירוגים השונים של ההשפעות הסביבתיות, של הפלסטיק על סוגיו המרובים בשוק, ראו בערך Plastics בוויקיפדיה, [תחת הסעיף האקולוגי](#).

¹² ראו למשל Calafat AM, Kuklennyk Z, Reidy JA, Caudill SP, Ekong J, Needham LL (2005). ["Urinary concentrations of bisphenol A and 4-nonylphenol in a human reference population"](#) *Environ. Health Perspect.* **113** (4): 391–5. PMID 15811827

¹³ [ראו](#): Arthur Furst, Shirley B. Radding; Unusual metals as carcinogens *Journal of Biological Trace Element Research*; Humana Press Inc.; Volume 1, Number 2 / June, 1979

¹⁴ בנושא התירס - אכן המקור הוא גידולים קונוונציונליים, מונו קולטורה ואף יותר מזה, התירס מגודל בארץ אחת והכלים מיוצרים בארץ אחרת, אח"כ הם משוקים ברחבי העולם ונוצר בזבוז נפט על הובלה וכדומה.

באופן כללי, כל כלי חד פעמי שאנו מייצרים, משמעו פחות עתודות נפט, וכמויות הנפט בעולם אוזלות במהירות. זהו מקור אנרגיה קריטי, שאולי יזדקקו לו להציל חיים, שלא לדבר על כך שהטכנולוגיה הנפוצה כיום נשענת עליו לשם תפקוד שוטף. כל כלי שאנו משליכים לפח משמעו פחות שטחי אדמה בריאה לנכדינו.

ב. כלים 'חד-פעמיים' בהלכה

רובם המכריע של גדולי הדורות האחרונים דנו בכלים 'חד-פעמיים' מתוך הגדרת המושג כלי לעניין כוס של קידוש, הבדלה ונטילת ידים. כבר במשנה מבואר שבכלי המיועד לשימוש 'חד-פעמי' ישנו חיסרון בסיסי בעצם הגדרת הכלי ולכן הוא אינו מקבל טומאה¹⁵. הגדרת הטומאה זרה לרוב הפעילויות האנושיות היום, אבל מבחינת ההגדרה ההלכתית היא אחד מכלי האבחון הראשיים לשם בירור מעמדו של אובייקט: למשל אם כלי הוא חומר גלם, כלי מוגמר, כלי שבור וכן הלאה. בירור מעמד הטומאה ההלכתי של כלי הוא אבן הבוחן ההלכתית-פנומנולוגית שמתארת לנו את תמונת העולם ההלכתית. המצב נעשה מורכב ומעניין¹⁶ כשלוקחים בחשבון את הנתק ההיסטורי בין הופעת הפלסטיק על הבמה הטכנולוגית חברתית, ובין הטומאה (במובן של טומאת כלים כפי שנהגה בזמן בית המקדש).

פטילייה טמאה וחסונה טהורה סגניות של עליון טהורות של נצרים טמאות חותל שהוא נותן לתוכו ונוטל מתוכו טמא ואם אינו יכול עד שיקרענו או עד שיתירנו טהור:

משנה מסכת כלים טז ה

ה'חותל', שק המשמש לעטיפה זמנית ולא קבועה, היא הכלי החד-פעמי התנאי. הרמב"ם פוסק¹⁷ לגבי החותל בקוים אלה של יחס לכלי חד-פעמי. הוא אינו כלי "לגמרי" במובן זה שאינו מקבל טומאה למרות

¹⁵ הדיון על נושא 'הטומאה וטהרה' אינו נידון כאן, אך ניתן לומר כי במה שאין חיות גם אין מוות וטומאה וע"כ זהו עוד מדד לחסרון בעצם הגדרתו של החד-פעמי ככלי וכמו שנביא מהאג"מ להלן.

¹⁶ ראו מאמרו המונומנטלי של שמעוני גרטי, [טומאה בכלי פלסטיק](#), דף קשר #764 (פרשת חוקת), ישיבת הר עציון. גרטי דן באפשרויות השונות של הבנת הטומאה-כנובעת מתפיסת לכלוך (טומאה פיזית) או כהגדרה מופשטת ('גזירתו של מלך'), מאפיינים שונים אלה של טומאה, כפי שהם מופיעים בהבנת רש"י ולחילופין רמב"ן ביישום מעמד הטומאה לכלים שונים, משמש את גרטי בנייתוה כלי הפלסטיק. ראו מסקנתו שם:

"החתך של הפלסטיק בטומאה יוצר היפרבולה היסטורית, המורכבת מקשת של טומאה ומקשת של פלסטיק. בכל אחת מהקשתות של ההיפרבולה קיים רק אחד מן המרכיבים הדרושים לחלותה של טומאה בכלי פלסטיק, ואם כן, נשאלת השאלה - מהי המשמעות של טומאה בכלי פלסטיק? והתשובה פשוטה: משמעותה היא משמעות למדנית, הגלומה בציוויו של הבורא ומונבטת בעולם התורה שבעל פה שלנו. זאת, גם אם לא היתה לה ולא תהיה לה משמעות מעשית לעולם"

¹⁷ "חותל של הוצין שמניחין בו הרוטב וכיוצא בו אם הוא נותן לתוכו ונוטל מתוכו מתטמא ואם אינו יכול ליטול מה שבתוכו עד שיקרענו או יתירנו או שחשב לאכול מה שבתוכו ולזרקו טהור, וכן הקרן שהוא משתמש בה ומשליכה אינה מקבלת טומאה...". (רמב"ם הלכות כלים פרק ה הלכה ז).

שמתפקד ככלי. העיון בחותלות ניתן להרחבה לתחום השבת, בו נשאלת שאלת פתיחת אריזות בשבת, ומעמדן של עטיפות המוצרים ככלי לפני ולאחר פתיחתן.

תובנה הלכתית זו לגבי אופי הכלי הופעלה בדורות האחרונים, עם העליה של השימוש בכלים חד פעמיים בארצות הברית. הרב משה פינשטיין (להלן הגר"מ פינשטיין), הפוסק המרכזי של יהדות ארה"ב במחצית השנייה של המאה ה-20, הביא את הרמב"ם בפסיקה הלכה למעשה בדין קידוש בכלי חד-פעמי:

"הנה בדבר כוס לקידוש אם רשאין לעשות על כוס שנעשה מנייר שהוא כלי רק לשעה ששמע אשר אסרתי, אמת הדבר דהא התוספות מפרשים בברכות דף נ' ד"ה מודים וכן בשבת דף ע"ו כתבו זה בד"ה כדי בשם בני נרבונא דחי שנאמר בהדברים הצריכים בכוס של ברכה הוא שיהיה הכוס גופו כלי שלם ואיפסק כן בש"ע או"ח סימן קפ"ג סעיף ג', וכתב המג"א סק"ה דאפילו נשבר רק בסיס שלמעלה נמי פסול אף שגוף הכוס שלם, וכוס של קידוש טעון כל מה שטעון כוס של בהמ"ז כדאיתא /או"ח/ בסימן רע"א סעיף י', אלמא דבעינן שיהא הכוס נאה שרק כוס כזה כשר לבהמ"ז ולקידוש, ורואה אני שכוס של נייר שהוא רק לשעה על פעם זה לבד הוא עוד גרוע דאין לו שום חשיבות שודאי אינו ראוי לבהמ"ז ולקידוש. אך כשליכא כוס אחר..."

אג"מ, ח"ג, ס' ל"ט שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן לט

הגר"מ מגדיר את הכלי לפי מידת הארעיות שלו, כפי שראינו לעיל במשנה. יתר על כן, הוא מיישם הגדרה זו של טומאה, קרי "כליות" (מה שמוגדר במקומות אחרים בלימוד ההלכתי כ"חיסרון בהגדרת כלי") על כלי הפלסטיק הנפוצים היום. טווח היישום חורג מזה של טומאה ונכנס לתחום הפעילות היום-יומית (קידוש בשבת).

המעטק מתחום הלכתי אחד למשנהו הוא חשוב מאד ביישום ההלכתי בעולם משתנה. האפשרות למצוא ערעור במעמד הכלי בגלל חד-פעמיותו, נמצא שוב בפסק של הרב יצחק יעקב וייס, ראש העדה החרדית בירושלים, שהתפלמס עם בן דורו הגר"מ בסוגיית הכלי החד-פעמי:

"בענין כוסות העשויים לשימוש חד פעמי, אם ראויים לעשות בהם קידוש..."

נתעוררתי דבאין לו כוס אחר יש לצדד דאם מייחד לתשמיש קבוע וראוי לתשמיש קבוע שפיר יכול לקדש עליו, ויש ללמוד דין זה מדברי הרמב"ם גופא המובא לעיל שכתב (בפ"ה מהלכות כלים הלכה ז') דהקרן שהוא משתמש בה משליכה דאינה מקבלת טומאה, סיים דאם חשב עלי' מקבלת טומאה, א"כ ה"נ י"ל לענין קידוש וכוס של ברכה ודו"ק. וכאשר ראיתי בספר זמירות לשבת מאת כ"ק מרן רשכבה"ג מסאטמאר זללה"ה (דס"ג מדפה"ס) וז"ל: רבינו הקפיד שלא יקדשו בכוס של נייר מפני שעומד לזורקו לאשפה ואין עליו תורת כלי כלל עכ"ל. וכמו"כ העיד בספר שו"ת שרגא המאיר (חלק ב' סי' מ"ט אות א') שהוא בעצמו דיבר פא"פ עם כ"ק אדמו"ר מסאטמאר זללה"ה מזה ואמר לו שכן ציוה שלא לעשות קידוש בכלים העשויים מנייר עיי"ש. וכן יש לנהוג למעשה כנלענ"ד. - וע"ד מה שהעיר מהמבואר בהלכות נט"ל בכלי גללים

והוא (באו"ח סי' קנ"ט סעי' א') יש שנוטלים מהם לידים אע"פ שאין מקבלים טומאה אפילו מדרבנן, וא"כ מכש"כ לענין קידוש דקיל לענין דין כלי שלם, וכלי גללים בודאי אין להם חשיבות [וכן מבואר בב"מ מ"ז ע"ב לפי פ"י רש"י שם ד"ה מרוקא] ואעפ"כ נוטלים מהם לידים, שפיר כתב כב"ת דשאני כלי שנעשה לשימוש חד פעמי, דאין החסרון מפאת חשיבות רק כיוון דמשתמשים בו רק פ"א שנעשה לשם כך אין לו דין כלי כלל וכנ"ל.

שו"ת מנחת יצחק חלק י סימן כג

הרב וייס מסכים עקרונית עם הגר"מ, וחולק בכמה נקודות פרטניות במתודת הלימוד. הנדבך הנוסף בעיונו הוא נושא טבילת הכלים. ההצורך בטבילת כלים משלים את היקף העיסוק בכלי כאובייקט מושלם. יש לציין, שלמרות הדמיון החיצוני לדיני טומאה וטהרה, מדובר במאפיין רלוונטי ויום יומי לגמרי, הקובע את דמותו של הכלי¹⁸.

בניגוד לגישות אלה, הרב אליעזר יהודה ולדנברג¹⁹ חולק לגמרי על תפיסה זו של כלי חד-פעמי. הוא סובר שיש לו מעמד מלא של כלי, בין השאר לעניין השימוש לשם קידוש. הוא מסתמך על מקור אחר ברמב"ם (ובמשנה), גם כן בהלכות טומאה, ממנו משתמע כי שימוש ארעי שמלכתחילה נועד להיות כזה, נותן ל"כלי שלו" מעמד הלכתי מלא של כלי. השימוש הארעי הוא הייעוד של הכלי (היינו להיות כוס בסעודה), ומילוי תפקיד זה הוא הדבר הנצרך כדי להיקרא כלי. אין צורך לעמוד בקריטריונים חיצוניים של כלים מסוגים אחרים.

... (ג) והוכחה ברורה ומפורשת לכך יש להביא מדברי הרמב"ם בפ"ב מכלים ה"א שפוסק וז"ל: העושה כלי קיבול מ"מ הרי זה מקבל טומאה בכל שהוא מן התורה ואין לכלי קיבול שיעור והוא שיעשה דבר של קיימא שאפשר שיעמוד כיצד העושה כלי מן העור המצה שלא נתעבד כלל או מן הנייר אע"פ שאין הנייר מקבל טומאה או מקליפת הרימון והאגוז והאלון אפילו חקקום התינוקות למוד בהן את העפר או שהתקינום לכף המאזנים הרי אלו מקבלים טומאה שתינוק חרש שוטה וקטן יש להן מעשה אע"פ שאין להם מחשבה, אבל העושה כלים מן הלפת והאתרוג והדלעת היבשים שחקקו למוד בהן וכל כיוצא בהן הרי הן טהורין לפי שא"א שיעמדו אלא זמן מועט עכ"ל. הרי לנו מפורש יוצא מדברי הרמב"ם דכלי - מנייר מקרי של קיימא ואפילו אם התקינו כלי כזה מנייר תינוקות שאין להם מחשבה ולשם צורך משחקם למוד בהן עפר או לשם

¹⁸ הרחבה נוספת של אופי הכלי כחסר בגלל שימושו החד-פעמי, מצויין על ידי הרב אליעזר מלמד, ראש הישיבה בבית אל, [במאמרו על טבילת כלים](#) (באתר ישיבת בית אל, כ"ח אדר א' תשס"ח): "ונראה שגם מי שרוצה להשתמש עוד פעם או פעמיים בתבנית הזו, אינו צריך לטובלה, מפני שאין השימוש החוזר משנה את העובדה שהיא נועדה לשימוש זמני, ואין עליה שם כלי. וכן המנהג הרווח (ועי' בס' טבילת כלים א, הערה י, שכך משמע מהרב פיינשטיין, אמנם משמע שיש חולקים ומחמירים)" הרב מלמד נותן למציאות הארעית של הכלי החד פעמי חותמת ייחודית, שכבר לא תלויה בשימוש האישי של האדם הבודד. הכלי החד פעמי הוא בעל מאפיינים הלכתיים וחברתיים עצמאיים.

¹⁹ הפוסק של המרכז הרפואי שערי צדק בירושלים (ומוקדם יותר ראש ישיבת שערי ציון), אחד מגדולי הפוסקים של המאה הקודמת ששימש בדין בבית הדין הרבני הגדול מראשית (ועוד קודם לכן) ימי המדינה. הרב ולדנברג התמודד הלכתית עם שינויים בנוף הישראלי - החברתי הרפואי, הטכנולוגי והחברתי.

כך מאזנים נחשבים שפיר לכלי ומקבלים טומאה מפני שיש להן מעשה, ולא קובע כלל מה שזולים הם ובודאי משליכים אותם לאחר מיכן, היות וכשלעצמם ראויים להתקיים, ולא מוצא מכלל זה אלא דבר שכשלעצמו אינו מתקיים והולך ומתפרק כעשיית כלים מן הלפת והאתרוג והדלעת היבשים.

וא"כ דון מינה לכוסות - נייר של נידוננו אשר עשויים מתחילה לשם כך וראויים כשלעצמם להתקיים, ועושים חיזוק לכך שיתקיימו ע"י משיחתם בפרפין וכדומה, ושותים בהם אפילו חמים ונשארים קיימים, שבודאי הברור שמותר לקדש או להבדיל בהם, וכן ליטול בהם נטילת ידיים לסעודה. ולא משנה כלל מה שאין נזהרים בהן לקיימם בגלל זה שאפשר לקנותם בזול, דהעיקר בזה מה שבעצם ראויים המה להשתמש בהם הרבה פעמים ושם כלי עליהם, ומה שעל הכוס שם חי ושלם עליו.

שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן כג

ציר העיון ההלכתי שראינו כאן, סובב את נושא השימוש מחד, והחד-פעמיות, הארעיות מאידך. הכלי משמש פונקציונאלית- אך זהו כל שימוש. למשל, הכוס החד-פעמית אין לה קיום מעבר לתפקוד כעזר לשתייה בתוך ארוחה מסוימת. היא תיעלם לאחר השימוש. הגר"מ פינשטיין והרב וייס מדגישים את צד הארעיות, ודרכו דנים את הכלי החד-פעמי כחסר מעמד של כלי ממשי. לעומתם, הרב ולדנברג מדגיש את צד השימוש, שנותר שלם (ואולי אף מודגש יותר, בגלל שהשימוש הופך למוקד המציאותי כאן, כמעט ללא מעטפת פיזית מיותרת של אובייקט ש"נשאר בבטלה" בין ארוחה לארוחה).

הכלי החד-פעמי בהלכה מורה על כיוון של בחינת המציאות בכלים הלכתיים, שיכולה בסופו של דבר (בעיון המהותי שלהלן) להורות על רלוונטיות או חוסר רלוונטיות של שימוש בטכנולוגיות החד פעמיות. הלכה שמדגישה את הצורך בכלי "אמיתי" לשם תפקוד הלכתי (טבילה, קידוש), אמנם לא פוסלת כ"לא כשר"²⁰ את הכלי החד פעמי בארוחה, אבל מציבה אותו כלא אמיתי במהותו. משהו חסר באופיו. אפילו השיטה ההלכתית התומכת במעמדו ככלי- עושה זאת תוך הדגשת הפן היוטיליטריאני המוחלט שלו- אין הוא דבר חוץ מפעולה טהורה. יש בכך שיפוט הלכתי מחמיר עוד יותר לגבי אופי הדבר עצמו.

כפי שנראה בפרק הבא, ההלכה מסמנת את הדרך, ותוחמת את הכלים הרוחניים שהאדם הדתי יוצק לתוכם משמעות קיומית. הדבור נכון גם לגבי תרבות הכלים החד-פעמיים.

²⁰ בניגוד מוחלט ליהדות הרפורמית, המעמידה באור זה את הכלים החד פעמיים. אמנם יש לשבח עמדה דתית-רוחנית השואפת להרמוניה עם הטבע, אבל באופן השואף להגחכה, היהדות הרפורמית פוררה את מעמדם ההלכתי של שלל החפצים המלווים את האדם, ומעמדו הוא כפועל הלכתי בעולם. הדבר שנותר הוא הכלי החד-פעמי, כאובייקט של "איסור". אמנם כדאי שלא להשתמש בכלים אלה, אבל חותמת הלכתית נגד כלים אלה, הבאה מתוך גוף שמעוּר על עצם היסוד של סמכות הלכתית, מובילה דווקא לכיוון ההפוך. (ראו למשל [מאמרו של בן זימרמן](#) באתר איגוד היהדות הרפורמית בארה"ב), על היחס בין הטבע והיהדות. השאיפה ליהדות אקולוגית מופיעה גם באופן מוסדר ובנוי היטב במאמרו של שמואל חן. כפי שצינו בראשית הדברים, אין מטרת רשימה זו לייצר יהדות אקולוגית, אלא לעיין ביסודות הלכתיים שיש בהם פוטנציאל להתמודדות עומק עם המציאות, במסורת האורתודוקסית (מבלי לקרוא לערעורה או התמרתה).

הכלי החד-פעמי מייצג תרבות שלמה המכונה לעיתים "תרבות הצריכה" המערבית²¹. מדובר במערך חברתי וטכנולוגי שמתלווה לבניית (או ליתר דיוק הרס) יחס מסויים של האדם אל הסובב. העולם בתרבות הצריכה מאוכלס באובייקטים נטולי חיות, לעומת נתינת הערך הסובייקטיבי-עצמי לכל ששייך לעמדות מסורתיות יותר [ביהדות ובדתות אחרות]²².

תרבות זו בונה אנשים שלא נוטלים אחריות למעשיהם, כגון התקשרות "אינטימית" חד-פעמית, חברתית (רשתות חברתיות והתקשרויות בchat-rooms) או מינית (בפורנוגרפיה זמינה). סביבה כזו משחיתה את המרחב האנושי, עד כדי פירור יחסים "אינטימיים" עם בני-אדם אחרים שלא מתוך הקשר רחב יותר ומערכת שלמה של בניה אמיתית²³, פירושו של דבר לראות אפילו את בני האדם האחרים כאובייקטים בלבד שכל יעודם הוא סיפוקי העצמי (כשעצמי זה מוכתב על ידי ההדוניזם המיידית).

ביהדות, לעומת זאת, ישנו דגש מיוחד על היחס לכל הבריאה מעצם היותה יצירה אלוקית, לכל שדרות הדומם- צומח-חי-מדבר (דצח"מ). מצוות כגון פריקה וטעינה, איסור סירוס, וצער בעלי-חיים הן מדאורייתא, וכן איסור השחתת עצים אפילו במלחמה.

יתר על-כן אמרו חז"ל עה"פ "ולא תעלה במעלות על מזבחי" "...אם על כבודן של עצים ואבנים חסה תורה על חבירך..." משמע שחזל תופסים את איסור העליה במדרגות כנתינת כבוד לאבני המזבח, אך באמת יש לתמוה מדוע חסה תורה על כבודן של אבנים!?

ידוע בספרי פנימיות התורה²⁴ שיש בכל דבר בעולם נק' חיות מהאלוקות, וכמו שמבאר אדמו"ר הזקן²⁵ בשער היחוד והאמונה:²⁶

"...הנה כתיב לעולם ה' דכרך נצב בשמים ופ' **הבעש"ט ז"ל** כי דכרך שאמרת יהי רקיע בתוך המים וגו' תיבות ואותיות אלו הן נצבות ועומדות לעולם בתוך רקיע השמים ומלובשות בתוך כל הרקיעים לעולם

²¹ אנו עדים למשבר בכלכלה האמריקאית ובעקבותיו בעולם כולו. הכלכלה העולמית כיום מבוססת ונמדדת ע"פ התל"ג לנפש. עליה בתל"ג = צמיחה כלכלית שהיא יעד חברתי רצוי והכרחי לעתידה של אומה ושל האנושות בכלל. עליה בתל"ג היא סימן לכך שיותר מוצרים נוצרו ונצרכו, ללא הקשר רחב יותר בנושאים לדוגמא: תאונות דרכים ומלחמות "טובות מאוד" לתל"ג, אך הנושא חורג ממסגרת מאמר זה.

²² האלילות (ובכלל זה כל הדתות בעולם העתיק) היתה אחוזה בקשר סיבתי-פטישיסטי-טבעי, בו לא ניתן האדם לניתוק משועבד לעולם הטבע (או לכוחות העל-טבעיים שאופפים אותו). לעומתה הנצרות, שטיהרה את העולם מהזוהמה האלילית (ראו עיונו ההיסטורי-רוחני הרב אברהם יצחק הכהן קוק במאמרו **'למהלך האידאות בישראל'** בתוך: אורות, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' קב-קיח), ניתקה את האדם לחלוטין מ'העולם הזה' תרתי-משמע והיא היא יסוד התרבות המערבית הדברים זוקקים התייחסות ארוכה מאוד שהיא מעבר לגדרי מאמר זה.

²³ הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק (בספר "איש וביתו", הוצאת עמותת תורת הרב ירושלים תשס"ב; ערכו דוד שץ ויואל וולוולסקי; עמ' 62-62) מנתח בקווים אלה את נושא אמצעי המניעה בתרבות המערבית.

²⁴ כגון בספר יצירה.

²⁵ הגרש"ז מלאדי, מיסד חסידות חב"ד חיבר את ספר 'התניא' ו'שולחן ערוך הרב', 'שער היחוד והאמונה' נקרא גם 'תניא קטן' כיוון שהוא חשוב ויסודי במחשבת חב"ד וע"כ הוא מסופח לכל הוצאה של ספר 'התניא'.

²⁶ ראה גם ניתוחו של הרב שג"ר במאמרו "אמונה ולשון לפי האדמור הזקן מחב"ד מפרספקטיבת פילוסופיית הלשון של ויטגנשטיין" בתוך "על האמונה" וניתוחו את היחס בין האובייקט לסובייקט.

להחיותם כדכתיב ודבר אלהינו יקום לעולם ודבריו חיים וקיימים לעד כו' כי אילו היו האותיות מסתלקות כרגע ח"ו וחוזרות למקורן היו כל השמים אין ואפס ממש והיו כלא היו כלל וכמו קודם מאמר יהי רקיע כו' ממש וכן בכל הברואים שבכל העולמות עליונים ותחתונים ואפי' ארץ הלזו הגשמית ובחיל דומם ממש אילו היו מסתלקות ממנה כרגע ח"ו האותיות מעשרה מאמרות שבהן נבראת הארץ בששת ימי בראשית היתה חוזרת לאין ואפס ממש כמו לפני ששת ימי בראשית ממש וז"ש האר"י ז"ל שגם בדומם ממש כמו אבנים ועפר ומים יש בחיל נפש וחיות רוחנית דהיינו בחיל התלבשות אותיות הדבור מעשרה מאמרו' המחיות ומהוות את הדומם להיות יש מאין ואפס...²⁷

[שער היחוד והאמונה פרק ב']

אדמו"ר הזקן מביא את הבעש"ט לבאר איך שכל המציאות, ואפילו זו הגשמית, לא רק שנוצרה ע"י הדיבור האלוקי שהוא הוא החיות האלוקית וכמו שהוא מסביר בתניא "מאן דנפח מתוכיה נפח", אלא אף מוחזקת ועומדת על-ידו. את האר"י הקדוש הוא מביא ע"מ להדגיש שאין הכוונה רק לעצמים כלליים ו"רוחניים" מטבעם כמו השמים, אלא אף "בדומם ממש כמו אבנים ועפר..." העולם, אם-כן, נברא מאותיות שמהן הוא בנוי ועל-ידן הוא מתקיים והן הן הדיבור או החיות האלוקית הפועמת בעולם. כפי שראינו, הבעל שם טוב ובעקבותיו בכל תנועת החסידות פיתחו נק' זו מאוד, נכדו ר' נחמן מברסלב כתב:

"פי איש הישראלי צריך תמיד להסתכל בהשכל, של כל דבר, ולקשר עצמו אל התקמה והשכל שיש בכל דבר, כדי שיאיר לו השכל, שיש בכל דבר, להתקרב להשם יתברך על-די אותו הדבר... אכל מי שאינו מקשר עצמו אל השכל והתקמה והחיות, שיש בכל דבר, זה בחינת עשו²⁸...". [ליקוטי מוהר"ן קמא תורה א']

ר' צדוק הכהן מלובלין מפתח את נקודת הקשר של האדם עם חפציו²⁹ עד למדרגה של זיווג (במובן הקבלי של קיום מלא כעצמי וכיחס מפרה). הוא משווה בין שלושה דברים שעליהם אמרו חז"ל שהם מביאים לידי הרחבת הדעת: "שלושה דברים מרחיבים דעתו של אדם, דירה נאה, כלים נאים ואישה נאה" (אבות

²⁷ וכן בהמשך: "וממלא כל עלמין היא בחיל החיות המתלבשת תוך עצם הנברא שהיא מצומצמת בתוכו בצמצום רב כפי ערך מהות הנברא שהוא בעל גבול ותכלית בכמותו ואיכותו... כי מקור החיות הוא רוח פיו של הקב"ה המתלבש בעשרה מאמרות שבתורה ורוח פיו ית'..." [שער היחוד והאמונה פרק ז']

²⁸ בחז"ל עשיו, שהוא אבי אדום, הוא המסמל את הנצרות - כנ"ל בהערה 22. למשל יחסו של עשיו לאוכל כפונקציונאלי בלבד "הלעיסני נא...".
²⁹ בלשון העברית המילה חפץ היא דו-משמעית: כלי ורצון פנימי, וע"ע "חפץ" במילון ראי"ה.

פ"ה מ"ג). שלשת אלה הם כנגד שלש בחינות³⁰: "חן המקום" כנגד דירה נאה, "חן אישה" כנגד אישה נאה, ו"חן מקח" כנגד כלים נאים³¹:

כל הקנינים של אדם הם שייכים לו בתולדה ובשורשו, וכמ"ש בריש סוטה (ב'). דמכריזין קודם יצירה בת פלוני לפלוני וכן שדה פלונית לפלוני, **שגם זה דוגמת זיווג שיש לו חיבור בשורש**, ועכ"א בסוטה (מ"ז). ג' חנות הן חן אשה על בעלה ומקח על מקחו, דזהו הסימן שהוא זיווגו ומקחו השייך לו כאשר יש לו חן בעיניו והוא חושק בו דוקא, ועכ"א [ב"מ ל"ה א'] אדם רוצה בקב שלו יותר כו'... כי שדה הנגזר לו יש לה שייכות עם שורש נשמתו, ועכ"א [ב"ב י"ב סע"ב] מעלינן לי כנכסי דבי בר מריון ע"ש בתוס' בשם ר"ת שאין רוצה למכור אלא בדמים יקרים... דאדם רוצה בשלו והוא יקר אצלו, והתם נמי מה שיזכה בגורל הוא בירור מן השמים שהוא שייך לו ורוצה בזה דוקא, **וע"כ אין טעם בחשק ורצון כי אדם חושק השייך לו ויש לו חן בעיניו יותר מד"א המשובח ממנו**, וכדרך שאמרו (סוטה שם) בחן מקום על יושביו מההוא דאלישע אף על פי שהארץ משכלת, רק המקום יש לו גם כן שייכות לאותן יושבים דאין לך אדם מישראל שאין לו ד' אמות בארץ ישראל (עי' תוס' ב"ב מ"ד:), וזהו חלקו השייך לו בשורשו דעמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ... זה מורה דבזה יוכל למלאות ולהשלים קנינים השייכים לו יותר, **ויש בזה דברים עמוקים**:

דברי סופרים אות ג'

היחס אל האובייקטים מסביבנו, מצריך תשומת לב שלא תפקיע את מקומם של דברים. מעבר להתנגדות ליחס חיצוני אל חפצים מבחון, כלים שנועדו לשימוש וזריקה, ישנה קריאה רוחנית ביהדות להעלות ה"חפצים", הטבע, אל מקומו הא-לוהי ממש. יחסו של האדם אל טבע אינו אדנותי, אלא כמשמורת בה השליטה איננה אלא נגזרת משנית למחויבות. האופציה הדתית המלהיבה הנובעת מהפנמת מסרים כגון אלה, היא האפשרות לחיות במרחב א-לוהי רווי, המאחד מודעות רוחנית ואקולוגית. חייו של אדם ספוגים בסובב אותו. חיים אלה חייבים לתת לכל רובד של המציאות (ובייחוד למה שמכונה היום המרחב האקולוגי) מקום פנימי כחלק מעצמותו. עניין זה מוטמע ביהדות³², ויש לחשוף אותו.

³⁰ בתורה א' מלקו"מ קמא שהובאה לעיל הסביר ר' נחמן שהמושג "חן" הוא היופי הפנימי של העצמים הנובע מתוך נק' החיות האלוקית המהווה אותם, והוא גם המביע אותה.

³¹ מאז חורבן בית-המקדש על האשה להסיר תכשיט אחד, וכן יש להסיר כלי אחד מן השלחן לסעודה ולהשאיר מקום לא גמור כאשר בונים בית. פגימות אלה בחווייה האנושית עומדות כנגד שלושת הבחינות הנ"ל. בעידן הצרכני יש חשיבות עליונה לתודעה של חוסר תמידי שאין למלא אותו אלא ללמוד ממנו ולחיות אותו.

³² כפי שהראה הראי"ה קוק ב"חזון הצמחונות והשלום" (בהוצאת מוסדות נור דוד, על שם הרב דוד כהן), בנושא הצמחונות והגאולה.

סיכום

בלשון העברית המילה חפץ היא דו-משמעית : כלי ורצון פנימי.

זו אולי הטרגדיה של החדד פעמי שהוא נזרק "ככלי אין חפץ". הרצון, המתואר כשורש הקבלי של המציאות והאדם, בשנים האחרונות לובש צורה של תחליפים וחומרים סינתטיים. החפץ (תרתי משמע) מושלך אחרי תועלתנות זמנית, זמינה וחסרת ערך ממשי). אין ספק כי תרבות הצריכה והשימוש (אורך החיים) של מוצרים חד-פעמיים בכלל ומוצרי פלסטיק בפרט הינה בעלת השפעה חמורה מבחינה סביבתית ופוגעת במע' תומכות החיים בכדור הארץ. יתרה מזאת, היא אף הרסנית מבחינת ההשפעות הרוחניות-תרבותיות שלה עלינו כבני-אדם. עיון הלכתי ומחשבתי-הגותי נצרך לשם בירור השפעות אלה (בפנומנולוגיה ההלכתית והקיומיות הרוחנית) והבנת המוקד של הבעייתיות והפוטנציאל שבחידושים הטכנולוגיים המתחדשים בכל יום.

אין כאן ניסיון ואף אין יכולת לתת במאמר כלים ומפת-דרכים להגעה אל תקשורת והתקשרות עם החפצים (האובייקט-קרי, העולם). זו פעולה המחייבת כריתת-ברית. זהו סוג של זיווג כפי שראינו בדברי החסידות לעיל, כמו שמסיים ר' צדוק "יש בזה דברים עמוקים" וכוונתו שאי-אפשר להעביר את המהות והתוכן הפנימי באמצעים מילוליים.